

Najstaršia známa súvislá maďarská jazyková pamiatka zvaná *Halotti beszéd és könyörgés*, ktorá bola objavená v Prayovom kódexe na *fóliu 136r*,² sa na poli maďarskej kultúry a historiografie zaslúžila o výnimočnú úctu. O jej analýzu a interpretáciu sa usiloval širší autorský kolektív³ a znalosť textu v kruhu Maďarov predstavovala akýsi základný stupeň ich erudovanosti na poli jazyka a histórie. Pozornosť slovenskej historickej obce prameň prakticky obišiel, čo do istej vyplýva z náročnosti jazykovej zložky, problematickej ešte aj pre mnohých maďarských autorov. Na druhej strane je to ale aj produkt roztriešteného chápania uhorských dejín, podvedomého vytesnenia neslovanských prameňov na poli výskumu alebo rivality medzi autormi rozdielnej národnostnej či občianskej príslušnosti. Forma a obsah textu pritom vychádzajú z univerzálneho kresťanského rámca a hoci v dobe vzniku textu koncom 12. storočia pohrebné reči neboli v európskom priestore úplne bežné ani v latinčine, nieto ešte v národných jazykoch, predsa len umocňovali snahu o rozširovanie liturgie proklamovanej Rímom a zlepšovanie komunikačných stratégií duchovenstva v prospech svojich veriacich.

Kódex, v ktorom sa nachádza predmetný text, bol objavený a pomenovaný po Jurajovi Prayovi,⁴ rodákovi z Nových Zámkov, hoci s ním podľa všetkého prišli do styku už aj vzdelanci pred ním. Pray ako významný uhorský jezuita, knihovník, historik a v neposlednom rade pedagóg, nadobudol počas svojho života okrem kňazskej funkcie aj titul kanonika či opáta. Z pohľadu územia dnešného Slovenska bola jeho kariéra spätá s mestami ako Trnava, Bratislava, Trenčín či Rožňava. Pôsoobil ale aj v množstve ďalších miest nachádzajúcich sa na území dnešného Maďarska, Rakúska alebo Rumunska.⁵ Do kontaktu s rukopisom prišiel v 60. rokoch 18. storočia v Bratislave. Verejnou o tom informoval v roku 1770,

² Skratka r tu značí *recto* (pravú alebo prednú stranu listu v kódexe). Staršia literatúra operuje so signatúrou *folio 154a*.

³ DÖBRENTEI, Gábor. Régi magyar nyelvmélekek 1. Buda, 1838, CIV + 26 + LXIV + 280 s.; MÉSZÖLY, Gedeon. A Halotti beszéd hangtörténeti és alaktani sajátosságai. Szeged, 1926, 43 s.; MÉSZÖLY, Gedeon. Nyelvtörténeti fejtegetések a Halotti beszéd alapján. Acta Universitatis Szegediensis 14. Szeged, 1942, 112 s.; MÉSZÖLY, Gedeon. Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Budapest, 1956, 261 s.; MÉSZÖLY, Gedeon. Népünk és nyelvünk. Budapest, 1982, 611 s.; SZINNYEI, József. A Halotti beszéd hang- és alaktana. Budapest, 1926, 48 s.; JAKUBOVICH, Emil - PAIS, Dezső. (eds.). Ómagyar olvasókönyv. Tudományos gyűjtemény 30. Pécs, 1929, 305 s.; BENKŐ, Lóránd. Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei. Budapest, 1980, 392 s.; BÁRCZI, Géza. A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése. Nyelvészeti tanulmányok 24. Budapest, 1982, 196 s.; A. MOLNÁR, Ferenc. Mige zocoztíia wla (A Halotti Beszéd értelmezéséhez 1.). In Magyar Nyelv, 1985, roč. 81, s. 442-453; A. MOLNÁR, Ferenc. Feze (A Halotti Beszéd értelmezéséhez 2.). In Magyar Nyelv, 1986, roč. 82, s. 169-190; A. MOLNÁR, Ferenc. A Halotti Beszéd magyarázatához (1.). In Magyar Nyelv, 1997, roč. 93, č. 2, s. 207-216; A. MOLNÁR, Ferenc. A Halotti beszéd és könyörgés értelmezése. In Magyar Nyelvőr, 2001, roč. 125, č. 3, s. 374-377; E. ABAFFY, Erzsébet. Korai kis szövegeimlékeink újabb olvasata. In Magyar Nyelv, 1990, roč. 86, č. 1, s. 124-127; KIS, Tamás. Megjegyzések a Halotti beszéd u és v betűinek hangértékéről. In Magyar Nyelvjárások, 2018, č. 56, s. 57-74.

⁴ (*1723, Nové Zámky – †1801, Pešť). V maďarčine má jeho meno tvar Pray György a jeho rodina pochádzala z oblasti Tirolska.

⁵ SZINNYEI, József. Magyar írók élete és munkái. I.-XIV. kötet. Budapest, 1891-1914, heslo Pray György. Dostupné na internete: <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/p-9E91B/pray-gyorgy-A2837/>>; cit. [2022-04-18].

a to spôsobom, že zverejnil sedem veršov pohrebnej reči vo svojom diele *Vita S. Elisabethae*.⁶ Celistvú podobu potom s identickým vročením, ale pravdepodobne až o rok neskôr, zverejnil uhorský jezuita, jazykovedec, matematik, astronóm a pedagóg Ján Sajnovič⁷ prostredníctvom diela *Demonstratio*.⁸⁹ Snaha o informovanie verejnosti o náleze Praya predurčila k tomu, aby sa jeho priezvisko premietlo do názvu kódexu, pod akým ho poznáme v súčasnosti.¹⁰ Žáner rukopisu prameň v latinskom slove *sacramentarium*, ktorým označujeme stredovekú liturgickú zbierku modlitieb využívaných pri bohoslužbách alebo vysluhovaní sviatostí.¹¹ V nadpise avizovaného listu figuruje fráza *Sermo sup(er) sepulchrum*, ktorú by sme mohli preložiť v podobe *Reč nad hrobom*. Text je napísaný v karolínskej minuskule a podľa datovania kódexu pochádza najneskôr z rozmedzia rokov 1192 až 1195, spadajúcich pod obdobie regnovania uhorského kráľa Bela III. (1172 – 1196), hoci sa na základe jazykovej analýzy operovalo aj s obdobím polovice 12. storočia.¹² Kódex, ktorý slúžil pre bohoslužobné účely benediktínskej rehole a podľa niektorých autorov vznikol v lokalite Boldva,¹³ sa v roku 1228 spomínal v držbe benediktínskeho kláštora v Diakovciach.¹⁴ Sedmohradský biskup Ignác Baťán (1780 – 1798) ho vo svojom diele *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae I.* z roku 1785 označil pod menom *Sacramentarium Boldvense*,¹⁵ i keď Boldvu ako miesto vzniku nevieme pomocou prameňov potvrdiť ani v súčasnosti. Z roku 1241 sa vynára zmienka, že kódex premiestnili do Bratislavy. Práve tam ho o viac než päť storočí neskôr Pray objavil. Uhorský palatín Jozef Anton Habsbursko-lotrinský¹⁶ kontaktoval v roku 1812 Bratislavskú kapitolu, aby formou kódexov podporila fond Krajinskej Sécčeniho knižnice,¹⁷ založenej v roku 1802 grófom Františkom Sécčeni.¹⁸

⁶ PRAY, Georgius. *Vita S. Elisabethae Viduae Landgraviae Thuringiae, Ducis Saxoniae, Hassiae Principis Et Comitissae Palatinae, Nec Non B. Margaritae Virginis Quarum Illa Andreae II. Haec Belae IV. Hungariae Regum Filia Erat, Ex Mss. Codicibus Eruta, Ac Praevius Dissertationibus Illustrata*. Tyrnavia, 1770, s. 249.

⁷ (*1733, Tordas – †1785, Pešť). V maďarčine má jeho meno tvar Sajnovics (Sajnovits) János.

⁸ SAJNOVICS, Joannis. *Demonstratio. Idioma Ungarorum Et Lapponum Idem Esse*. Tyrnavia, 1770 (1771), s. 4-5. Dielo s rovnakým názvom vydal v roku 1770 aj v Kodani, predmetný text je ale obsiahnutý v „druhej trnavskej“ verzii.

⁹ DÖBRENTEI, Régi magyar (I. Temetési beszéd és könyörgés), s. I.

¹⁰ Emil Jakubovich a Dezső Pais spomínajú, že kódex po Prayovi nazval literárny historik a kritik, univerzitný pedagóg a člen Uhorskej akadémie vied Ferenc Toldy (*1805, Budín – 1875, Buda-pešť). JAKUBOVICH – PAIS, Ó-magyar olvasókönyv, s. 65.

¹¹ Duchovný si pri bohoslužbe nevystačil iba so sakramentárom, siahal aj po knihách označovaných ako antifonár, graduál, lekciónár alebo evanjelistár. JAKUBOVICH – PAIS, Ó-magyar olvasókönyv, s. 65.

¹² DIÓS, ISTVÁN – VICZLÁN, János (eds.). *Magyar Katolikus Lexikon, I.-XVII. kötet* [online]. Budapest, 1993-2014, heslo Halotti Beszéd. Dostupné na internete: <<http://lexikon.katolikus.hu/H/Halotti%20Besz%C3%A9d.html>>; cit. [2022-04-19].

¹³ Maďarská obec ležiaca 15 kilometrov severne od mesta Miškovec (Miskolc).

¹⁴ V okrese Šaľa na území dnešného Slovenska.

¹⁵ PINTÉR, Jenő. *Magyar irodalomtörténet I.: A magyar irodalom a középkorban*. Budapest, 1930, s. 267.

¹⁶ (*1776, Florencia – †1847, Budín).

¹⁷ V maďarčine Országos Széchényi Könyvtár (v skratke OSZK).

¹⁸ (*1754, Széplak – †1820, Viedeň). V maďarčine má jeho meno tvar Széchényi Ferenc.

Kapitula žiadosti vyhovela a kódex je odvtedy v úschove knižnice.¹⁹ V tých časoch ho ešte označovali pod názvom *Bratislavský misál*.²⁰ Prepis staromaďarského textu by sme mohli predostrieť v nasledujúcej podobe:

„Latiatuc feylem zumtuchel // mic vogmuc. ysa pur ef chomuv uogmuc. Menyi miloftben // terumteve eleve miv ifemucut adamut. ef odutta vola neki // paradifumot hazoa. Ef mend paradifumben uolov gimilcictul // munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilcetol. Ge // munda neki meret nu(m) eneyc. ysa ki nopun emdul oz gimilf // twl. halalnec halalal holz. Hadlaua choltat terumteve iften // tol. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. ef evoc oz tiluvt // gimilftwl. ef oz gimilfben halalut evoc. Ef oz gimilfnec wl // keferuv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola. // Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evoc. // Horoguvec iften. ef veteve wt ez muncaf vilagbele. ef leon // halalnec ef puculnec feze. ef mend w nemenec. Kic ozoc. // miv vogmuc. Hug ef tiv latiatuc szumtuchel. isa ef num // igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov // vogmuc. Wimagguc uromc iften kegilmec ez lelic ert. hug // iorgoffun w neki. ef kegiggen. ef bulscassa mend w bunet. // Ef vimagguc szen achfcin mariat. ef bovdug michael archangelt. // ef mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Ef uimagguc // szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. ef ketnie. // hug ovga mend w bunet. Ef vimagguc mend szentucut. // hug legenec neki feged uromc scine eleut. hug iften iv ui // madfagucmia bulsaffa w bunet. Ef zoboducha wt urdung // ildetuitol. ef pucul kinzotviatwl. ef vezeffe wt paradifu(m) // nugulmabeli. ef oggun neki munhi uruzagbele utot. ef // mend iovben rezet. Ef keaffatuc uromchuz charmul. Kirt.²¹ Scerelmef bratym uimagguc²² ez scegin ember lilki ert. // kit vr ez nopun ez homuf vilag timnucebelevol mente. // kinec ez nopun testet tumetivc. hug ur uvt kegilmehel // abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birfagnop // iotua mend w szentii ef unuttei cuzicun iov // felevl iochtotnia ilezie wt. Ef tiv bennetuc. clamate III. K(yrieleyson).“²³

Predmetné verše by sme mohli preložiť do slovenského jazyka nasledovne: „Vidíte, bratia moji,²⁴ svojimi očami, čo sme my: hľa, sme prach a popol. V každej milosti stvoril pôvodne²⁵ (Boh) nášho predka, Adama, a odovzdal mu raj na bývanie.²⁶ A povedal mu, aby žil²⁷ zo všetkých ovocí²⁸ raja. Zakázal mu iba ovocie²⁹ jedného stromu. Povedal³⁰ mu ale, prečo z neho nejeseť: „Veru, v deň, keď si dáš z ovocia, zahynieš smrťou smrti.“ Počul

¹⁹ „Látjátok feleim...” – az első összefüggő magyar nyelvemlékről szóló dokumentumfilm [online]. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2021. Dostupné na internete: <<https://www.youtube.com/watch?v=XrfrmQPhxdU>>; [cit. 2022-04-18].

²⁰ V maďarčine *Pozsonyi misekönyv*.

²¹ *Kyrieleyson*.

²² Nad slovom je nadpísané *omuc*.

²³ *Pray Codex*, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kézirattár, Magyar Nyelvemlékek 1. (MNy 1.), f. 136r. Dostupné na internete: <<https://mek.oszk.hu/12800/12855/pdf/>>; cit. [2022-04-18].

²⁴ *Druhovia*; v doslovnom preklade *moje polovičky*.

²⁵ *Na počiatku*.

²⁶ *Ako dom; vo forme domu*.

²⁷ *Aby sa stravoval*.

²⁸ *Plodov*.

²⁹ *Plodu*.

³⁰ *Vysvetlil*.

(Adam) o svojej smrti od Boha Stvoriteľa, ale (na to) zabudol. Poddal sa podnetu³¹ Diabla a jedol z toho zakázaného ovocia; a v tomto ovoci požil smrť. A šťava z toho ovocia bola taká trpká, že si ňou (Adam a Eva) poranili³² svoje hrdlá. Smrť si neprivodil³³ len sebe, ale všetkým (predstaviteľom) svojho druhu.³⁴ Boh sa nahneval a vrhol ho do tohto namáhavého³⁵ sveta, a stal sa obeťou³⁶ smrti a pekla³⁷ (on) i všetci (predstavitelia) jeho druhu. Kto sú to? To sme my. Ako aj vy vidíte svojimi očami, ani jeden človek sa nemôže vyhnúť tejto jame;³⁸ veru, všetci k nej smerujeme. Modlime sa za milosť Pána Boha pre jeho dušu, aby sa nad ním zľutoval, omilostil ho a odpustil mu všetky jeho hriechy. A modlime sa ku svätej Pani³⁹ Márii a svätému archanjelovi Michalovi i všetkým anjelom, aby sa za neho modlili. A modlime sa k pánovi svätému Petrovi, ktorému bola prisúdená moc rozväzovať⁴⁰ alebo zväzovať⁴¹ (hriechy), aby ho oslobodil spod všetkých jeho hriechov. A modlime sa ku všetkým svätým, aby mu boli nápomocní pred našim Pánom, aby Boh vďaka ich modlitbám odpustil všetky jeho hriechy. A nech ho oslobodí od Diabloveho prenasledovania a pekelného trýznenia;⁴² a nech ho povedie do rajskeho pokoja;⁴³ a nech mu poskytne cestu do neba a účasť na všetkom dobrom. A volajte⁴⁴ trikrát k Pánovi: „Pane, zmiluj sa!“

(Orodovanie:) Milovaní bratia, modlime sa za dušu tohto chudobného muža, ktorého Pán v tento deň vyslobodil z väzenia⁴⁵ tohto falošného sveta; ktorého telo v tento deň pochováame, aby ho Pán svojou milosťou umiestnil do kruhu⁴⁶ Abraháma, Izáka, Jáкова, že ak nájde súdny deň,⁴⁷ aby bol medzi jeho svätými a vyvolenými⁴⁸ vzkriesený po pravej strane (on) i vy. Zvolajte tri razy: „Pane, zmiluj sa!““

Je nepochybné, že ústredný motív pohrebnej reči bol postavený na poznatkoch z 3. kapitoly Knihy Genezis. Boh podľa biblického príbehu Adamovi a Eve zakázal, aby jedli alebo sa čo i len dotkli ovocia zo stromu, ktorý sa nachádzal uprostred záhrady. Hrozila im za to smrť. Had ako najľstivejší zo všetkých poľných zvierat však Evu presvedčil, že po konzumácii predmetného ovocia nielenže neumrú, ale sa im otvoria oči a budú ako Boh, ktorý pozná dobro i zlo.⁴⁹ Keď sa mal Boh

³¹ Pohútke; príkazu.

³² Doráňali.

³³ Nepojedol.

³⁴ Rasy.

³⁵ Náročného; vyčerpávajúceho; ťaživého; strastiplného; doslova plného práce.

³⁶ Podľa inej interpretácie, ktorá predpokladá, že skriptor namiesto chybné uvedené slova *feze* myslel skôr na slovo *feye*, bol Adam hlavou, pôvodcom alebo začiatkom smrti, pekla (podsvetia) i predstaviteľov svojho druhu. A. MOLNÁR, A Halotti beszéd és könyörgés, s. 376.

³⁷ Alebo skôr *podsvetia*, kde mali sídliť zosnulí do príchodu Krista a svojho vzkriesenia. A. MOLNÁR, A Halotti beszéd és könyörgés, s. 376.

³⁸ Hrobu.

³⁹ Žene.

⁴⁰ Odpúšťať; oslobodzovať spod.

⁴¹ Zachovávať; ponechávať; nechať neodpustené.

⁴² Pekelných múk; mučenia prostredníctvom pekla.

⁴³ Pokoja (ticha; odpočinku) v raji.

⁴⁴ Kričte.

⁴⁵ Žalára; temnice.

⁴⁶ Lona; náručia. Doslovný preklad by poukazoval na *hrud'* alebo *prsia*.

⁴⁷ Posledný súd.

⁴⁸ Ním zvolenými; jeho skupinou; priaznivcami; veriacimi.

⁴⁹ Gn 3, 1-5.

prechádzať po záhrade, odhalil skutok Evy a Adama, vyspovedal ich a všetky tri inkriminované bytosti postihol prostredníctvom adekvátnych trestov. Had mal byť *prekliaty a vyvrhnutý z radu všetkého dobytka a divých zvierat*. Po svojom akte sa mal *plaziť po bruchu a hltat prach po všetky dni svojho života*. Evu postihlo trápenie v tehotenstve v podobe pôrodných bolestí a *nadoláda muža*. Adama si zas našiel trest vo forme *prekliatej pôdy*, z ktorej sa mal *živiť s námahou* do konca svojho života. Po smrti sa mal *vrátiť do zeme, z ktorej bol vzatý, pretože bol prach a na prach sa mal obrátiť*. Na záver bol vyhnaný *na východ od záhrady Eden, aby obrábal pôdu, z ktorej bol vzatý*.⁵⁰

Evine meno v texte explicitne uvedené nie je. Jediná nepriama narážka na jej osobu vystupuje vo verši, v ktorom autor deklaroval, že šťava z ovocia zakázaného stromu bola taká trpká, že si kvôli nej (Adam a Eva) poranili hrdlá. Úlohu hlavného vinníka tak v texte prebral Adam. U autora pohrebnej reči padol okrem zmienky na raj (*paradisum*),⁵¹ zakázané ovocie (*gimilc / gimilf*)⁵² či deklarovanú hrozbu alebo dedičnosť smrti (*halal*)⁵³ aj odkaz na prach (*pur*),⁵⁴ prípadne na fyzickú námahu vo svete s využitím prídavného mena *muncaj*.⁵⁵ Pôvodca textu operoval s motívom pokušenia, pričom hada v súlade s tradičnou mienkou cirkevných otcov prvých storočí stotožnil s Diablom. Skriptor sem Diablove meno premietol s malým začiatočným písmenom (*urdung*) a aj súčasní prekladatelia v duchu toho využívajú podobu *ördög*. Je ale nutné podotknúť, že ani mená Márie, Michala, Petra, Abraháma, Izáka či Jakuba tu nevystupujú s veľkými začiatočnými písmenami. Je pravda, že písanie Diablovho mena bolo problematické už aj v Biblii a aj smerodajné grécke a latinské verzie Nového zákona zachovávajú podoby *διάβολος* (*diabolos*) / *diabolus*. Vlastné meno vystupuje len pri tvare *Σατανᾶς* (*Satanas*) / *Satanas*, pričom výnimku tvorí 12. kapitola Zjavenia Jána, kde pri stotožnení *veľkého draka, starého hada* a *Satana* použil autor vlastné meno i v prípade Diabla.⁵⁶ Pri slovenskom preklade ale napriek všetkým nejasnostiam a opozitným názorom preferujeme vlastné meno kvôli tomu, že je odkazované na svojbytnú bytosť a nie na všeobecný alebo abstraktný odkaz pre zlo, hriech, pokušenie, démona, nešťastie, záhubu, chorobu, pascu alebo trest.

Okrem starozákonného príbehu máme v texte zachytenú aj narážku na Nový zákon. Týka sa to záverečnej časti s modlitbou (orodovaním), kde by mal byť zosnulý vďaka modlitbám počas súdneho dňa vzkriesený a spolu so svätými a Božími *vyvolenými* umiestnený po (Kristovej) pravici. Motív vychádza z veršov 25. kapitoly Evanjelia podľa Matúša. Podľa nich v čase, keď príde Kristus *s anjelmi a zasadne na trón svojej slávy*, zhromaždia sa pred ním národy a on oddelí ľudí ako *pastier ovce od capov*. Osoby po jeho pravici, symbolizované *ovcami*, budú požehnané a *zaujmú jeho kráľovstvo*. Ich status pritom vyplýva z priaznivých svetských aktivít, v zrkadle ktorých dali ľuďom v núdzi napiť, najesť, prichýlili ich,

⁵⁰ Gn 3, 8-24.

⁵¹ V modernej maďarčine *paradicsom*.

⁵² V modernej maďarčine *gyümölcs*.

⁵³ V modernej maďarčine *halál*.

⁵⁴ V modernej maďarčine *por*.

⁵⁵ V modernej maďarčine *munkás* (*pracovitý; robotný; ťažký; namáhavý; plný práce*).

⁵⁶ Zjv 12, 9.

priodeli ich, prípadne ich navštívili počas ich chorôb alebo väznenia. Postavy po jeho ľavici, symbolizované *capmi*, budú zlorečené a čaká ich *večný oheň a trápenie*, pretože ľuďom, ktorí na to boli odkázaní, nepomohli spôsobom ako skupina ľudí napravo.⁵⁷

V pohrebnej reči vystupuje okrem postáv Boha, Diabla, Adama a Evy aj séria ďalších relevantných biblických postáv. Primárne si všimnime osobu Panny Márie, ktorú autor tituloval slovami *ſzen achſcin*⁵⁸ (Svätá Pani / Žena). V období stredoveku sa jej kult významne posilnil, stala sa najvyššou ochrankyňou kresťanov, pripisovali jej čoraz väčšiu moc konať zázraky v prospech prosebníkov a časom prevyšovala dokonca aj význam svätcov.⁵⁹ Mnohé krajiny ju považovali za svoju patrónku a v dejinách Uhorska mala úcta voči jej osobe svoj relevantný rozmer.⁶⁰ Michal, asi najznámejší reprezentant z radu archanjelov, bol pod vplyvom 12. kapitoly Zjavenia Jána⁶¹ považovaný za symbol boja proti zlu či drakovi (Diablovi, Satanovi) a v stredovekých monarchiách stelesňoval dobové rytierske ideály, čo sa premietlo aj na poli jeho zobrazovania v kresťanskom umení. V ikonografii bol zaujímavý motív, na základe ktorého mal Michal počas posledného súdu vážiť duše.⁶² Nemenej podstatný bol všeobecný odkaz na anjelov. Ich predpokladaná existencia a ochranná funkcia zažívala v stredoveku taktiež veľkú obľubu a vznikalo množstvo príručiek na ich charakteristiku či hierarchizovanie.⁶³ Svätý Peter a jeho právomoc *zväzovať a rozväzovať hriechy* je odkaz na 16. kapitolu Evanjelia podľa Matúša, na základe ktorej Ježiš Petrovi riekol nasledovné: „*A ja ti hovorím: Ty si Peter a na tej skale postavím svoju Cirkev a pekelné brány ju nepremôžu. Dám ti kľúče od nebeského kráľovstva; čo zviažeš na zemi, bude zviazané aj v nebi, a čo rozviažeš na zemi, bude rozviazané aj v nebi.*“⁶⁴ Abrahám, Izák a Jákob, v ktorých kruhu by mala zosnulá osoba po smrti skončiť, sú napokon významné starozákonné postavy. Abrahám bol izraelským praotcom a prvým z veľkých biblických patriarchov.⁶⁵ Izák bol synom Abraháma a jeho manželky Sary.⁶⁶ Jákob bol zas synom Izáka a jeho manželky Rebeky.⁶⁷

Keď si prelistujeme Prayov kódex pozorne, zistíme, že hoci sem skriptor v duchu pohrebnej reči premietol vskutku autentický maďarský text, jeho latinská predloha je identifikovateľná na identickom *fóliu 136r* pod maďarským textom, s pokračovaním na *fóliu 136v*.⁶⁸ Latinská verzia modlitby (orodovanie) je pritom zachytená už na *fóliu 134r*. Podobná situácia sa nám naskytla aj pri druhej najstaršej

⁵⁷ Mt 25, 31-46.

⁵⁸ V modernej maďarčine *Szent Asszony*.

⁵⁹ LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude (eds.). Encyklopedie středověku. Praha, 2002, s. 112.

⁶⁰ ZUBKO, Peter. Mariánske sviatky latinskej cirkvi s prihliadnutím na územie Uhorska. In ŽE-ŇUCH, Peter – ZUBKO, Peter (eds.). Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Bratislava, 2014, s. 25.

⁶¹ Zjv 12, 7-9.

⁶² ROYT, Jan. Slovník biblické ikonografie. Praha, 2006, s. 22-23.

⁶³ ROYT, Slovník biblické ikonografie, s. 25-29.

⁶⁴ Mt 16, 18-19.

⁶⁵ NOVOTNÝ, Adolf. Biblický slovník 1.-2. Praha, 1956, s. 5.

⁶⁶ DOUGLAS, James Dixon (ed.). Nový biblický slovník. Praha, 2009, s. 358.

⁶⁷ FOUILLOUX, Danielle et al. Slovník biblické kultury. Praha, 1992, s. 86.

⁶⁸ Skratka v tu značí *verso* (ľavú alebo zadnú stranu listu v kódexe).

súvislej maďarskej jazykovej pamiatke v podobe *Staromaďarského Náreku Panny* (*Ómagyar Mária-Siralom*) z 13. storočia, hoci obsah, miesto a podmienky vzniku sú odlišné.⁶⁹ Aj keď autori neboli v plnej miere viazaní obsahovou ani jazykovou formou, inšpirácia konkrétnou predlohou je citeľná v oboch prípadoch. Latinský variant vyzerá nasledovne:

„(Hic faciat sacerdos sermonem populo.) Optime nostis fr(atre)s k(arissi)m(i)⁷⁰ dei m(isericord)ia(m), quanta gra(tia) d(omi)n(u)s d(eu)s gratificauerat p(ri)mum adam patre(m) n(ost)r(u)m, s(ed) diabolo suadente du(m) peccauit, quid sibi et o(mn)ib(us) suis posteriis t(un)c p(ro)meruit, ecce fr(atre)s uidetis oculis uestris.⁷¹ Considerate fratres in quanta beatitudine constabat ille primus adam, quod et eum non mori, s(ed) in (a)et(er)num uiuere creauerat d(omi)n(u)s. Delectabilem domu(m) dederat ei d(omi)n(u)s, scilicet paradysum, s(ed) eo ibi manente p(rae)cepta d(omi)ni p(ost)t posuit, postq(uam) a diabolo decept(us), de illo vetito fructu comedit, et in illo fructu, et sibi et omni humano g(e)n(er)i morte(m) comedit. Solus ipse peccauit t(un)c, fr(atre)s, utinam soli ipsi suffecisset hoc periculum perpeti. S(ed) quid p(er) ezechielem p(ro)ph(et)am dic(it) nob(is) d(omi)n(u)s, considerem(us) fr(atre)s. Patres, inq(ui)t t(un)c comederunt vvam acerbam, s(ed) m(odo) dentes filio(rum) obstupescunt. Videtis fr(atre)s cotidie oculis u(est)ris, q(uonia)m cotidie obstupescunt dentes n(ost)ri, cu(m) et cottidie⁷² mortis amaritudine amaricamur. Paradisus erat fr(atre)s mansio n(ost)ra, non ista fouea, s(ed) p(ri)mi parentis n(ost)ri t(ra)nsgressio p(ro)meruit nobis hanc mansionem. Tunc fr(atre)s expulsi sum(us) ab illa delectabili domo, et incidim(us) in man(us) diaboli, q(ui) et multo t(em)p(or)e detinuit nos sub potestate sua. Tandem misericors d(omi)n(u)s recordatus, q(uonia)m puluis sum(us), descendit de c[ae]lo ad terra(m), ac per multa t(em)p(or)a p(er)ditu(m) homine(m) qu(a)esiuit, et inuenit, que[m] et p(re)cioso sanguine suo redemit, sicq(ue) gaudens illuc eum reduxit, unde et p(ri)mum corruerat. Ig(itur) fr(atre)s non ista fouea est mansio n(ost)ra, s(ed) sic(ut) beat(us) paul(us) dic(it), ita e(st) nobis credendum. N(ost)ra inquit conuersacio in c[ae]lis est. Q(ui)b(us) fr(atre)s parata est illa celestis mansio, optime nostis. Iustis, et o(mn)ib(us) ill(is), qui in hoc s(ae)c(u)lo in bono op(er)e perseuerant. Debitores sum(us) fr(atre)s, ut ho(mo) homine(m), mortalis mortalem sepeliat, et p(ro) eo oracione(m) faciat, eiq(ue) a deo m(isericord)iam imploret. Rogam(us) ig(itur) uos fr(atre)s, ut sic(ut) uos a deo cotidie qu[ae]ritis uobismet ipsis m(isericord)iam, et remissione(m), similiter qu[ae]eratis, et huic misero ho(min)i hodie a deo m(isericord)iam, et si cui aliq(ui)d peccauit, o(mn)es p(ro) deo hodie remissio(ne)m faciatis s(ibi), ali(a). Orate fr(atre)s hodie p(ro) eo, q(ua)ten(us) d(e)i m(isericord)ia h(ic) eu(m) req(ui)esce(re) faciat, et finito mu(n)di t(er)mi(n)o cu(m) o(mn)is ho(mo) resurget, q(ua)ndo, et d(omi)n(u)s d(eu)s ad iudiciu(m) ueniet, tunc p(er) int(er)cessio(ne)m beatissime u(ir)ginis mari[ae], et o(mn)ium s(an)c(t)o(rum) suo(rum) iste miser ho(mo) no(n) ad iudiciu(m) s(ed) ad d(e)i gra(tia)m resurgat. Kyr(ie)l(eyson).“⁷³

⁶⁹ K okolnostiam vzniku, slovenskému prekladu a komparácii *Staromaďarského Náreku Panny Márie* s latinskou predlohou bližšie pozri JABLONSKÝ, Dávid. *Staromaďarský Nárek Panny Márie* (*Ómagyar Mária-siralom*) a pokus o jeho slovenský preklad a komparáciu s latinskou predlohou. In *Historia Ecclesiastica*, 2021, roč. 12, č. 2, s. 216-230.

⁷⁰ Správne by to malo byť v tvare *carissimi*.

⁷¹ Pray Codex, f. 136r.

⁷² Je zaujímavé, že skriptor v texte využil aj alternatívnu podobu slova s duplikovanou literou *t*.

⁷³ Pray Codex, f. 136v.

Latinská verzia modlitby má nasledujúci tvar: „*Oremus Fr(atre)s k(arissi)mi⁷⁴ p(ro) sp(irit)u cari⁷⁵ n(ost)ri,⁷⁶ quem⁷⁷ d(omi)n(u)s de laqueo hui(us) s(ae)c(u)li uocare dignatus est, cui(us) corpusculum hodie sepultur[a]e tradit(ur), ut eum⁷⁸ pietas d(omi)ni inmensa, in sinu(m) abrah(a)e, ysaac, et iacob, collocare dignet(ur), ut cum dies iudicii aduenerit, int(er) s(an)c(t)os et electos suos eum⁷⁹ in parte dext(er)a collocandum⁸⁰ re-suscitari faciat. Pra(esta)nte ipso d(omi)no n(ost)ro.*“⁸¹

Slovenský preklad by sme mohli predostrieť v nasledujúcej podobe: „(Tu kňaz prednesie ľuďom reč.) „Dobre ste poznali, bratia najmilší, Božie milosrdenstvo, s akou milosťou sa Pán Boh zavďačil Adamovi, nášmu otcovi, ale kým na Diablove presvedčanie zhrešil, čo získal pre seba i pre všetkých svojich budúcných (potomkov), hľa, bratia, vidíte na vlastné oči. Uvažujte, bratia, v akom veľkom šťastí bol ten prvý Adam stanovený, že ho Pán nestvoril k smrti, ale k večnému životu. Pán mu dal nádherný dom, menovite raj, ale keď tam ostal, zanedbal prikázania Pána, potom, čo bol oklamáný Diablom, jedol z toho zakázaného ovocia a v tom ovocí zjedol smrť pre seba i pre celé ľudstvo. Vtedy zhrešil len on sám, bratia, kiežby stačilo, aby si toto nebezpečenstvo vytrpel len on sám. Uvažujme ale, bratia, (nad tým,) čo nám povedal Pán skrz proroka Ezechiela. Otcovia, povedal, potom jedli trpké hrozno, ale strpili iba zuby synov. Vidíte, bratia, každý deň svojimi očami, že naše zuby sú dennodenne zaťaté, keď sme každý deň zatrpknutí s horkosťou smrti. Bol to raj, bratia, náš príbytok, nie táto jama, ale priestupok nášho prvého rodiča nám priniesol tento domov. Potom sme boli, bratia, vyhnaní z toho nádherného domu a padli sme do rúk Diabla, ktorý nás dlhú dobu držal pod svojou nadoládou. Napokon si milosrdný Pán spomenul, že sme prach. Zostúpil z neba na zem a dlhú dobu hľadal a našiel strateného človeka, ktorého tiež vykúpil svojou drahocennou krvou a tak ho s radosťou priviedol späť tam, odkiaľ najprv padol. Preto, bratia, nie táto jama je naším príbytkom, ale ako hovorí svätý Pavol, tak musíme veriť aj my. Náš, hovorí, spôsob života je v nebi. Pre koho, bratia, je ten nebeský príbytok pripravený, dobre viete. Spravodlivých a všetkých tých, ktorí pokračujú v dobrej práci na tomto svete. Sme zaviazaní, bratia, aby človek človeka, smrteľník smrteľníka pochoval, modlil sa za neho a vyprosil mu od Boha milosrdenstvo. Prosíme vás teda, bratia, aby ste tak, ako každý deň hľadáte milosrdenstvo a odpustenie u Boha pre seba, aj dnes žiadali od Boha milosrdenstvo pre tohto biedneho človeka, a ak niekto zhrešil, všetci mu dnes pre Boha odpustite. Iné. Modlite sa, bratia, dnes za neho, aby mu Božie milosrdenstvo umožnilo odpočinúť si tu i na konci sveta, keď každý vstane z mŕtvych, kedy aj Pán Boh príde na súd, potom vďaka príhovoru Najblahoslavennejšej Panny Márie a všetkých jeho svätých nevstane tento biedny človek z mŕtvych kvôli súdu, ale kvôli Božej milosti. Pane, zmiluj sa.

Modlime sa, drahí bratia, za dušu nášho drahého, ktorého sa Pán rozhodol povolať z pasce tohto sveta, ktorého telo má byť dnes pochované, aby sa nesmierna zbožnosť Pána

⁷⁴ Správne by to malo mať podobu *carissimi*.

⁷⁵ Červeným atramentom máme nadpísanú literu *e* (značiac *carae*).

⁷⁶ Červeným atramentom máme nadpísanú literu *e* (značiac *nostrae*).

⁷⁷ Červeným atramentom máme nadpísanú literu *a* (značiac *quam*).

⁷⁸ Červeným atramentom máme nadpísanú literu *a* (značiac *eam*).

⁷⁹ Červeným atramentom máme nadpísanú literu *a* (značiac *eam*).

⁸⁰ Červeným atramentom máme nadpísanú literu *a* (značiac *collocandam*).

⁸¹ Pray Codex, f. 134r.

rozhodla umiestniť ho do lona⁸² Abraháma, Izáka a Jákoba, že ak nastane súdny deň, (Boh) ho medzi svätými a svojimi vyvolenými umiestni vzkrieseného po pravej strane. Zaručené osobne naším Pánom.“

Jednotné číslo v zmysle pochovávaní jednej osoby sme v závere zachovali v súlade s korekciami, ktoré skriptor vykonal v kódexe červeným atramentom a na ktoré sme upozornili v poznámkovom aparáte, hoci v citovanom latinskom texte máme plurál. Je evidentné, že latinská predloha mala na obsah maďarskej verzie rozhodujúci vplyv. Predsa sa tu vynára niekoľko odlišností, na ktoré je nutné upozorniť. Maďarský variant obsahuje motív trestu za Adamov hriech v podobe jeho vyhnanie z raja do sveta plného práce, kým je v latinskej verzii vyhnanie naznačené kolektívne pre celú ľudskú rasu. Mierne obsirnejšie je rozpracovaná aj kauza ovocia zo zakázaného stromu a okrem prachu sa v ňom navyše uvádza pojem popul. Postavy archanjela Michala, ostatných anjelov či svätého Petra, ktorému prislúchala právomoc *zväzovať* a *rozväzovať*, sú taktiež dodatkom autora maďarskej verzie pohrebnej reči. Latinská verzia sa líši odkazom na slová proroka Ezechiela o *trpkom hrozne*. Je to narážka na prvé verše 18. kapitoly prorokovej knihy, ktorých podoba je nasledovná: „Potom mi zaznelo slovo Hospodina: Ako to, že na pôde Izraela používate takéto príslovie: Otcovia jedli trpké hrozno, ale synom strípili zuby? Ako žijem – znie výrok Pána, Hospodina – nebudete mať ani používať takéto príslovie v Izraeli! Mne patria všetky osoby – tak osoby otcov ako osoby synov – mne patria! Osoba, ktorá hreší, zomrie!“⁸³ V latinskej verzii je navyše odkaz na zostup na zem a vykúpenie človeka *vlastnou krvou Pána*. Odlišným znakom latinskej verzie je aj zmienka o osobe svätého Pavla a jeho slovách ohľadom pobytu ľudí v nebi. Podľa všetkého ide o inšpiráciu 5. kapitolou Druhého listu Korinťanom: „Vieme totiž, že keď bude stan nášho pozemského života strhnutý, máme príbytok od Boha, rukami nezhotovený večný dom v nebesiach. Preto v tomto stane vzdycháme a túžime, aby sme boli zaodetí naším príbytkom z neba, a hoci tamten bude z nás vzatý, nebudeme nahí. Veď kým sme v tomto stane, vzdycháme pod ťarchou, a preto nechceme byť z neho zoblečení, ale pridiati tým nebeským, aby tak život pohltil to, čo je smrteľné.“⁸⁴

Francúzsky medievalista Philippe Ariès⁸⁵ sa prikláňal k názoru, že orodovanie živých za zosnulých nemalo svoju oporu v Starom ani Novom zákone (s výnimkou starozákonného deuterokánonického spisu *Druhá kniha Machabejcov*). Korene tejto kresťanskej zvyklosti pramenili skôr v pohanskej tradícii. Kresťania dlhý čas verili, že výsada uvidieť Boha v nebi hneď po smrti prislúchala len svätým mučeníkom a vyznávačom. Ľudí podľa cirkevného otca Tertuliána⁸⁶ čakalo *Abrahámove lono*, ktoré nepredstavovali nebo ani peklo, ale miesto, kde duše spravodlivých čakali na svoje vzkriesenie do konca vekov (Božieho súdu, posledného súdu). V priebehu 5. storočia erudovaní kresťania Tertuliánovu myšlienku postupne vytesnili a v optimálnom prípade sympatizovali s priamym vstupom do neba, pri menej priaznivom scenári s uvrhnutím do pekla. Pôvodná myšlienka miesta

⁸² Náručia.

⁸³ Ez 18, 1-4.

⁸⁴ 2Kor 5, 1-4.

⁸⁵ (*1914 – †1984).

⁸⁶ (*okolo 155 – okolo 220/222).

čakania v zrkadle *Abrahámovho lona* ale mohla podmieniť predstavu o existencii očistca, v ktorom doba čakania síce plynula v ohni, ale s očisťujúcou funkciou namiesto mučiacej. Autori liturgických predpisov sa priklonili k tomu, aby sa v deň úmrtia i výročia konala omša, počas ktorej hriešnici preukázali silu svojej viery či patričnú vďaku Bohu a skonštatovali, že zosnulá osoba našla miesto svojho posledného odpočinku. Silnejúca túžba orodovať za zosnulých zrejme zasiahla aj do štruktúry omší, ktoré sa minimálne na západe Európy začali v 9. storočí meniť. Omše sa „vykryštalizovali“ na zádušné a votívne. Kým sa zádušné týkali zosnulých, votívne slúžili pre potreby živých. Lokálne európske špecifiká a zvyklosti nahrádzal unifikovaný rímsky obrad, hoci jeho prijatie často narážalo na odpor. Staré pohrebné obrady, pri ktorých pozostalí odprevadili telo od smrteľnej postele k hrobu a zosnulému sa udelilo predsmrtné a posmrtné rozhrášenie, boli od 12. a 13. storočia rozširované o série omší a bohoslužieb.⁸⁷ Súčasťou pohrebov sa stali aj pohrebné reči, musíme si ale uvedomiť, že v období vrcholného stredoveku ešte neboli úplne bežné ani v latinčine a úzus ich zaznamenávania v národných jazykoch bol ojedinelý. Nami prezentovaný príklad v maďarčine z konca 12. storočia je minimálne z pohľadu Uhorska unikát. Pohrebné reči tu totiž zažívali svoje masovejšie aplikovanie formou obradov a šírenie v tlačenej podobe až v rozmedzí 16. až 18. storočia.⁸⁸ Zrejme sa tak stalo pod vplyvom šírenia reformácie, rozmachu kníhtlače, hospodárskych zmien spoločnosti, snáh o unifikovanie rímskeho rítu, rozmachu a akceptovania obsahu testamentov, polepšenia vzdelanostnej úrovne kňazov a ich orientácie na potreby členov najnižších sociálnych vrstiev a nielen predstaviteľov elitných skupín v monarchiách.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívne pramene, edície prameňov a staré tlače:

Nová zmluva + Žalmy + Príslovia. Slovenský ekumenický preklad. Banská Bystrica, 2018, 733 s.

Pray Codex, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kézirattár, Magyar Nyelvmélekek 1. (MNy 1.). Dostupné na internete: <<https://mek.oszk.hu/12800/12855/pdf/>>;

PRAY, Georgius. Vita S. Elisabethae Viduae Landgraviae Thuringiae, Ducis Saxoniae, Hassiae Principis Et Comitissae Palatinae, Nec Non B. Margaritae Virginis Quarum Illa Andreae II. Haec Belae IV. Hungariae Regum Filia Erat, Ex Mss. Codicibus Eruta, Ac Praevius Dissertationibus Illustrata. Tyrnavia, 1770, 378 s.

SAJNOVICS, Joannis. Demonstratio. Idioma Ungarorum Et Lapponum Idem Esse. Tyrnavia, 1770 (1771), 132 s.

Audiovizuálne pramene a dokumentárna tvorba:

„Látjátok feleim...“ – az első összefüggő magyar nyelvemlékről szóló dokumentumfilm [online]. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2021. Dostupné na internete: <<https://www.youtube.com/watch?v=XrfrmQPhxdU>>;

⁸⁷ ARIÈS, Philippe. Dějiny smrti I. Praha, 2000, s. 188-189, 196, 216.

⁸⁸ Bližšie pozri KECSKEMÉTI, Gábor – SZEKLER, Enikő. A magyarországi német nyelvű halotti beszédek kutatásának helyzete és egy korai szöveg tanulságai. In Irodalomtörténeti Közlemények, 2008, roč. 112, č. 1, s. 71-91.

Encyklopédie a slovníky:

- DIÓS, ISTVÁN – VICZIÁN, János (eds.). Magyar Katolikus Lexikon, I.-XVII. kötet [online]. Budapest, 1993-2014. Dostupné na internete: <<http://lexikon.katolikus.hu/>>;
- DOUGLAS, James Dixon (ed.). Nový biblický slovník. Praha, 2009, 1243 s.
- FOUILLOUX, Danielle et al. Slovník biblické kultury. Praha, 1992, 320 s.
- NOVOTNÝ, Adolf. Biblický slovník 1.-2. Praha, 1956, 1408 s.
- ROYT, Jan. Slovník biblické ikonografie. Praha, 2006, 343 s.
- SZINNYEI, József. Magyar írók élete és munkái. I.-XIV. kötet. Budapest, 1891-1914. Dostupné na internete: <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/>>;

Monografie a zborníky ako celok:

- ARIÈS, Philippe. Dějiny smrti I. Praha, 2000.
- BÁRCZI, Géza. A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése. Nyelvészeti tanulmányok 24. Budapest, 1982.
- BENKŐ, Lóránd. Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Budapest, 1980, 392 s.
- DÖBRENTEI, Gábor. Régi magyar nyelvemlékek 1. Buda, 1838.
- JAKUBOVICH, Emil – PAIS, Dezső. (eds.). Ó-magyar olvasókönyv. Tudományos gyűjtemény 30. Pécs, 1929.
- LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude (eds.). Encyklopedie středověku. Praha, 2002.
- MÉSZÖLY, Gedeon. A Halotti beszéd hangtörténeti és alaktani sajátosságai. Szeged, 1926.
- MÉSZÖLY, Gedeon. Népünk és nyelvünk. Budapest, 1982.
- MÉSZÖLY, Gedeon. Nyelvtörténeti fejtegetések a Halotti beszéd alapján. Acta Universitatis Szegediensis 14. Szeged, 1942.
- MÉSZÖLY, Gedeon. Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Budapest, 1956.
- PINTÉR, Jenő. Magyar irodalomtörténet I.: A magyar irodalom a középkorban. Budapest, 1930.
- SZINNYEI, József. A Halotti beszéd hang- és alaktana. Budapest, 1926.

Štúdie a kapitoly v monografiách a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- A. MOLNÁR, Ferenc. A Halotti beszéd és könyörgés értelmezése. In Magyar Nyelvőr, 2001, roč. 125, č. 3, s. 374-377.
- A. MOLNÁR, Ferenc. A Halotti Beszéd magyarázatához (1.). In Magyar Nyelv, 1997, roč. 93, č. 2, s. 207-216.
- A. MOLNÁR, Ferenc. Feze (A Halotti Beszéd értelmezéséhez 2.). In Magyar Nyelv, 1986, roč. 82, s. 169-190.
- A. MOLNÁR, Ferenc. Míge zocožtia wla (A Halotti Beszéd értelmezéséhez 1.). In Magyar Nyelv, 1985, roč. 81, s. 442-453.
- E. ABÁFFY, Erzsébet. Korai kis szövegemlékeink újabb olvasata. In Magyar Nyelv, 1990, roč. 86, č. 1, s. 124-127.
- JABLONSKÝ, Dávid. Staromaďarský Nárek Panny Márie (Ómagyar Mária-síralom) a pokus o jeho slovenský preklad a komparáciu s latinskou predlohou. In Historia Ecclesiastica, 2021, roč. 12, č. 2, s. 216-230.
- KECSKEMÉTI, Gábor – SZEKLER, Enikő. A magyarországi német nyelvű halotti beszédek kutatásának helyzete és egy korai szöveg tanulságai. In Irodalomtörténeti Közlemények, 2008, roč. 112, č. 1, s. 71-91.

KIS, Tamás. Megjegyzések a Halotti beszéd u és v betűinek hangértékéről. In Magyar Nyelvjárások, 2018, č. 56, s. 57-74.

ZUBKO, Peter. Mariánske sviatky latinskej cirkvi s prihliadnutím na územie Uhorska. In ŽEŇUCH, Peter – ZUBKO, Peter (eds.). Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Bratislava, 2014, s. 22-55.

Počet slov: 5 757

Počet znakov (vrátane medzier): 39 152